

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 április Tanulmány

Ágh Attila: A baloldal „új jövője” Európában: magyar esélyek a felzárkózásra

„Az emberek pánikban vannak a válságtól, pedig az hozza meg a jobb jövőt.”

(Jacques Delors idézi Jean Monnet kedvenc mondását)

Bevezetés: A változó múlt

Az elmúlt években ránk omlott a múlt. Radikálisan megváltozott a múltunk, a rendszerváltás két évtizedes története. Ám a jelenre való rádöbbenés mégiscsak nálunk, Magyarországon a legborzalmasabb, mert a felzárkózás átmeneti kudarcát számunkra még az is tetézi, hogy a saját régióinkból is kisodródhatunk. Könnyű kezdetként kívánkozik ide az ötvenes években, egy korábbi történelmi sorsforduló időszakában közkeletűvé vált mondás, miszerint „A jövőnk biztos, baj csak a múlttal van, mert az állandóan változik.”¹

A tanulmány célja most azonban mégsem a múltkutatás, vagyis a rendszerváltás „valódi” történetének feltárása, bár ez még nem történt meg, és erre is nagy szükség lenne. Ez a tanulmány arra törekszik, hogy a nyugati baloldali gondolkodás változó paradigmáit és ezzel a nyugati baloldal „új jövőjét” mint a 21. század elejének domináns paradigmáját röviden felvázolja, s egyben az új baloldali jövőképtől való korszakos lemaradásunkat már részletesebben bemutassa. Ez az „új jövő” a mi jövőnk is lehet, de csak akkor, ha a „régii jövő”, a hagyományos magyar jövőkép mentális rabságából kiszabadulunk. Körülöttük dúl még az elhúzódó globális világválság, de ennek a leküzdéséről egészen másként gondolkodnak Brüsszelben, mint Budapesten, ezért mi itt Budapesten nem is nagyon jutunk előre.²

Nyugaton már a globális világválság kitörése előtt megkezdődött egy újfajta gondolkodás a fejlődésről, és azt a folyamatot csak felgyorsította a globális válság. Manapság uniós szinten a stratégiai vízióban már túljutottunk az áttörésen, a paradigmaváltáson. Ez egyben azt is jelenti, hogy túljutottunk a baloldal világméretű válságán is, hiszen a baloldal válságát a globalizáció felpörgése okozta, bár a világválság elmélyítette a korábban már jelentkező feszültségeket. Ki kell mondani világosan, hogy ez az új paradigma lényegében baloldali fordulatot jelent a stratégiai gondolkodásban, vagyis az uniós programok felvázolásában. A mindenáron való gazdasági növekedés, a GDP mutatószámok és a privát profit istenítése helyett behozza a fenntartható társadalmi fejlődés központi fogalmát. Ebbe a gondolati térbe, mentális világrendszerbe kellene belépnünk, ha komolyan gondoljuk a hazai baloldal megújítását, nemcsak a 2014-es választásokig előretekintve, hanem már évtizedes távlatban is gondolkodva.

Az új paradigma és a világválság: a jóléttől a jólétig

A második világháborút követő évtizedekben három uralkodó paradigma szabta meg a társadalom gondolkodását és a kormányok tevékenységét Nyugat-Európában. Az ötvenes-hetvenes éveket „arany évtizedeknek” nevezi a hálás emlékezet, mert ekkor a gyors gazdasági növekedés és az életszínvonal rendkívüli javulása lehetővé tette a demokrácia kiszélesítését és konszolidációját. A második világháborút követően Nyugat-Európának is demokratizálásra volt szüksége – ezt tekintette Samuel Huntington a demokratizálás második hullámának –, de a formális-jogi, „szűk” demokratizálás, az intézmények kialakítása után a „széles”, az emberi jogok egész világát átfogó demokrácia csak a jóléti társadalom alapján jöhetett létre. A demokrácia szűk felfogása ennek nyomán kitért a formális-jogi keretektől a politikai-résztvételi jogok és a gazdasági-szociális jogok széles skálája felé, és ebben a „széles” felfogásban sikerült Nyugaton konszolidálni a demokráciát. Az első paradigma tehát Nyugaton a *demokrácia paradigmája*, ami még most is szilárd alapja a nyugati gondolkodásnak és társadalomrendezkedésnek. Ennek első próbája az európai integráció volt, hiszen nem véletlen, hogy a rendszeressé vált közvélemény-kutatások szerint a nyugat-európai polgárok nem otthon, hanem a szélesedő-mélyülő európai integrációban, a kialakulóban lévő uniós politikai rendszerben érznek demokratikus deficitet.

A nyolcvanas-kilencvenes évekre, a fejlett szolgáltató társadalom idejére azonban nagyot változott a világ Nyugat-Európában is. Ez olyan erős nyomot hagyott a társadalmi gondolkodásban is, hogy a kilencvenes évek elejére egy új mentalitás kristályosodott ki, amit „kormányzási fordulatnak” neveztek. 1996-ban az OECD Miniszteri Tanácsa kimondta, hogy a kormánynak (government) nincs monopóliuma a társadalom ügyeinek intézésében, és a társadalom irányítása egy többszereplős folyamat, amit kormányzásként (governance) neveztek meg. Az egész problematika persze már jóval korábban is jelentkezett, mégpedig úgy, hogy milyen társadalmi-politikai eszközökkel lehet a gazdasági fejlődést elősegíteni, s így vált a közgondolkodás tengelyévé a jó kormányzás – rossz kormányzás alternatívája. A fejlett országokban ekkor már lejátszódott a „résztvételi forradalom”, és nyilvánvalóvá vált, hogy a sokszereplős közpolitikai folyamat nemcsak demokratikusabb, hanem jóval hatékonyabb is a gazdasági-társadalmi átalakulás minden területén. A kétezres években a nyugati társadalmak minden szférája visszhangzott már a jó kormányzás paradigmájától, beleértve az Európai Uniót is, amely Fehér Könyvet bocsátott ki a kormányzás összeurópai normáiról, majd a többszintű kormányzás követelményeiről. A nyugati társadalmakat most már nem pusztán a demokrácia jellege és fejlettsége alapján hasonlították össze, hanem mindinkább a komplex versenyképességük alapján is, aminek kulcsszava a jó kormányzás volt. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a demokrácia minőségének megítélésében már a jó kormányzás mértéke játszotta a legfontosabb szerepet. Ezért aztán számos összehasonlítás készült a nyolcvanas-kilencvenes években a kormányzásalapú versenyképességről az OECD-országok keretében és globálisan is. Ahogy rohant előre a világ, a leszakadók egyre inkább megkapták a „kormányzási deficit” minősítést, avagy akár a gyengébb versenyképesség magyarázatául a „kormányzási szakadék” leminősítést.

Ám a kétezres években egyre inkább érzékelhető volt, hogy még ez a sokszereplős közpolitikai világ se működik elég eredményesen az éleződő globális versenyben. Túlon túl közismertek a fenntarthatóság környezetvédelmi problémái, amelyek kétségtelenül óriási jelentőségűek, de a

fenntartható társadalmi fejlődés ennél mégis sokkal átfogóbb probléma. Maguk a legfejlettebb országok és a legfontosabb nemzetközi szervezetek – ENSZ, OECD és Világbank (WB) – érzékelték egyre inkább, hogy a gazdasági növekedés szokványos mérése alkalmatlan a valóságos folyamatok jelzésére, és a GDP fetiszizálása megakadályozza a teljes társadalmi teljesítmény adekvát felmérését. A kétezres évtized vége forrongó időszak volt a stratégiai víziók és a társadalomtudományok számára, már jóval a világválság kitörése előtt. Az elméleti zűrzavar tisztázására végül 2007-ben az Európai Bizottság az Európai Parlamenttel karöltve „Túl a GDP-n” címmel konferenciát tartott, amelyen részt vettek olyan fontos nemzetközi intézmények, mint az OECD és a Római Klub szakértői is. Ezzel az EU egy fontos közpolitikai és politikai programot indított el, amelynek legismertebb dokumentuma a Sarkozy francia elnök által felkért bizottság jelentése (Fitoussi Report, 2009), de a legfontosabb elméleti következtetéseket és közpolitikai programokat az EU számára az European Policy Centre (EPC) szakértői dolgozták ki. A globális válság nyomán egyre jobban megerősödött az a lényegi megállapítás, hogy a GDP-bázisú statisztika nemcsak elméletileg hibás, hanem gyakorlatilag is veszélyes, mert tévesen méri fel a társadalmi-gazdasági folyamatokat, ezért a régi statisztikai rendszer maga is az egyik súlyos oka volt a globális válság kitörésének, mert nem működött vészcsengőként a válság közeledtekor.

Az új paradigma markánsan összefoglalható a jólét (welfare) fogalmáról a jól-lét (well-being) fogalmára való áttérésben. A változás lényegét jól kifejezi az EU által létrehozott bizottság – Measuring Progress, Well-being and Sustainable Development – neve is, hiszen az új paradigma a társadalmi haladás, a jól-lét és a fenntartható fejlődés fogalmain alapul. A mindenáron való gazdasági növekedés erőltetése olyan kontraproduktív hatásokat indít be, amelyek nagy kárt okoznak azokban az emberi-társadalmi és természeti-ökológiai tényezőkben, amelyek éppenséggel az új típusú fejlődés forrásai. Ezért nem véletlen, hogy a GDP-centrikus fejlesztési modellek számos országban lelassították vagy recesszióba taszították a növekedést, míg a fenntartható társadalmi fejlődésre-fejlesztésre koncentrááló országok – mint például a változó kormányok ellenére is makacsul szociáldemokrata értékrendet őrző északi országok – az élenjárók a globális versenyképességben.

Amíg a jólét fogalma a szűken vett gazdasági növekedés nyomán elért, GDP-ben mérhető anyagi gazdaságot jelenti, addig a jól-lét fogalma tartalmazza az emberek társadalmi létezésének összes dimenzióját, ezért ez a korszakos változás valóban megragadható a jólétről a jól-létre való áttérésben. Egyszerűen szólva, a jól-létnek három szorosan összefüggő, de markánsan elhatárolható dimenziója van: (1) a gazdasági (a jólét mint anyagi biztonság), (2) a politikai (a részvételi-állampolgári kultúra) és (3) a társadalmi (az erős kötőszövet mint társadalmi tőke). A jól-lét tehát magába foglalja az „objektív” és „szubjektív” folyamatokat egyaránt. Tudomásul kell vennünk azonban – némileg paradox módon fogalmazva –, hogy a politikai kultúra normarendszere és az emberek elégedettsége, az intézményekbe vetett és az embertársakban való bizalom („embertisztelet”) maga is „objektív” kategória. Mégpedig abban az értelemben, hogy nem pusztán önkényes felmérések tudósítanak a pillanatnyi állapotáról, hanem a komplex társadalmi életben tartósan és erőteljesen ható tényezőkről van szó. Ennek a komplex helyzetnek az „objektív” felmérésére új statisztikai megközelítés és eszközrendszer jött létre, amelyet a saját régióink társadalmának felmérése kapcsán igyekszem majd eléggé széleskörűen bemutatni. Mindenesetre a globális válság meghozta az új paradigma, a fenntartható társadalmi fejlődés – és a jól-lét-centrikus statisztikák – teljes áttörését, ami egyben a baloldali gondolkodás reneszánszához is vezetett.

A baloldal válsága és a „bal-

oldali reneszánsz” kezdetei

Az „arany évtizedek” elmúltával a fejlett országokban mindenekelőtt az ütötte ki a biztosítékot, hogy miközben a gazdaság egyre jobban globalizálódott, a szociálpolitika nemzeti keretek között maradt. A kilencvenes évek hírharsonái már a jóléti társadalom válságáról szóltak, amelynek persze a nyugati társadalmak elöregedésével demográfiai okai is voltak, de a legfőbb ok mégiscsak a társadalmi termelés újabb struktúraváltása volt. A tudásbázisú, avagy információs társadalomként reklámozott és sokak által elátkozott fordulat radikálisan megharmadolta az egész társadalmat: egyrészt a növekvő tudásipar résztvevőire, másrészt a régebbi típusú szolgáltató-ipari társadalom munkásaira, harmadrészt pedig a leszakadó rétegekre, akik alacsony képzettségük miatt kiszorultak a munka világából. A leszakadó rétegek benntartása a jóléti társadalomban – ráadásul megnövelve a migráns rétegekkel – olyan terhet jelentett, amit a másik két réteg nem kívánt vállalni, s ezért azok jobbra fordultak, még az erős szociáldemokrata hagyományokkal rendelkező Svédországban is.

De a legnagyobb nehézséget mégis a fentebb jelzett feszültség jelentette, vagyis az a körülmény, hogy a szociálpolitikát továbbra is nemzeti keretek között döntötték el és nemzeti forrásokból finanszírozták, a gazdaság viszont rohamosan globalizálódott, ezért a multinacionális vállalatok az alacsonyabb munkabér lehetőségét követve elhagyták a magas munkabérral és magas állásbiztonsággal rendelkező országokat. A „nemzeti” – sőt az uniós – gazdaságpolitikai eszközrendszereknek a globalizáció által kiváltott radikális meggyengülése alaposan megrázta még a fejlett északi országokat is, és a kilencvenes években megkezdődött a baloldal sokat emlegetett válsága. De a kilencvenes években még a baloldali kormányok voltak többségben az Európai Unióban, így sikerült még 2000 tavaszán elfogadtatniuk a Szociális Európa elvét is magába foglaló Lisszaboni Stratégiát, ám a kétezres évek elejétől kezdve mindmáig a jobboldali kormányok adják a többséget az unióban. Mivel ennek az írásnak nem feladata a baloldal immár két évtizedes válságának és az ezzel kapcsolatos vitáknak a bemutatása, elég itt utalni arra, hogy a baloldal mostani reneszánsza sokat köszönhet ezeknek a két évtizedes elmélyült elméleti vitáknak.³

Világosan megmutatkozott, hogy az uniós közpolitikák koherenciahiánya, vagy akár ellentmondásrendszere éppen a jólét problémáinak mint a fejlődés új hajtóerejének (driver) előtérbe kerülésével mutatható ki leginkább. A jólét látszólag egyszerű és könnyen mérhető fogalom, hiszen úgymond az anyagi gazdaság növekszik a gazdasági növekedéssel. Ámde a versenyképességnek az utóbbi két évtizedben szélesedő kritériumai maguk is azt mutatták, hogy a tartós gazdasági növekedés is mindjobban számos, nem szűk gazdasági, hanem széles emberi és társadalmi tényezők sokaságától függ. A legrangosabbnak tekinthető felmérés, a World Economic Forum (WEF) például 12 „pillért” emleget, amelyen a versenyképesség nyugszik, közöttük olyanokat is, mint a politikai elitbe vetett bizalom, a szociális tőke és nem utolsósorban az innovációs rendszer. Éppenséggel ezeknek a „puha” emberi-társadalmi tényezőknek az előtérbe kerülése vezetett annak a felismeréséhez, hogy a jólét fogalma magának a gazdasági versenyképességnek a tartós alapzata. A jólét olyan komplex fogalom, ami a tényezők sokaságától függ, ezért a növelése is a különböző közpolitikák erőteljes koordinációját követeli meg, mert erre halad a fejlődés. Az Unióban a nemzeti rendszerek könnyebben és korábban oldották meg a közpolitikák koordinációját és érték el annak koherenciáját, mint maga az unió, amely azzal küszködött, hogy számos, a globális versenyképesség szempontjából releváns közpolitikában a döntés tagállami kompetencia. Az utóbbi évtized s még inkább a globális válság kitörése óta eltelt fél évtized éppenséggel arról szól, hogy az EU rendkívüli erőfeszítéseket tesz a globális versenyképessége növeléséhez szükséges közpolitikai koherencia kialakítására.⁴

Az EU jelenleg egy kreatív válságtól szenved, és radikális közpolitikai reformokkal egyre inkább előremenekül a globális válságból. Voltaképpen már nem is a globális válság kezelése és leküzdése folyik, hanem ez a folyamat átment egy másik és egy más jellegű válságba, amit transzformációs válságnak lehet nevezni. Azokra az értékekre és emberi-társadalmi tényezőkre tevődött át a hangsúly, amelyek jellegzetesen baloldali értékek és követelések, mint maga az emberi beruházás, a szolidaritással alátámasztott társadalmi stabilitás és szociális tőke. Az Európai Unióval együtt – annak is kezdeményező csapatát alkotva – a nyugati baloldal is előremenekül, a gazdasági növekedés új formáját és tartalmát keresi. Ahogy 2000-ben belépett a Lisszaboni Stratégia, úgy a globális válsággal egyidejűleg belépett az Európa 2020 Stratégia, amelynek a vázát a társadalmi és környezeti fenntartható fejlődés adja. Ezért kell a „vigyázó szemünket” mostanság egyre jobban Brüsszelre vetni.

A demokrácia mély válsága és a torlódó deficitek Kelet-Közép-Európában

A demokráciák a globális válság hatására világszerte nehéz helyzetbe kerültek. Ezt a *The Economist* egymást követő demokráciajelentéseinek (Economic Intelligence Unit, EIU) a címe is mutatja: *A demokrácia visszaesése 2010-ben* és *A demokrácia stressz helyzetben 2011-ben*. A 2011-es jelentés azonban azt is kimondja, hogy a legnagyobb visszaesés a demokrácia helyzetében Kelet-Közép-Európában történt. A demokrácia mély válsága már abból is adódik, hogy az általános szakértői vélemény szerint ezt a régiót sújtotta leginkább a globális válság. A globális válság azonban csak elmélyítette a korábban már meginduló válságfolyamatokat, amit az összes közpolitikai intézmények nemzetközi felmérései széleskörűen dokumentáltak. Samuel Huntington már a kilencvenes évek elején jelezte, hogy a demokrácia harmadik hullámát visszaesés, „ellenhullám” (Reverse Wave) fogja követni. Ezt mindenki letudottnak vélte a kilencvenes években a kelet-európai országok autoriter irányba való visszafordulásával, de ez a tendencia most már a KKE-i régióban is jelentkezett.

2012-re már a Freedom House jelentései is komoly aggodalomról tanúskodnak. A Nations in Transit (NIT) legutóbbi jelentése meglehetősen sötét képet fest a demokrácia helyzetéről az új tagállamokban: „Rendkívül aggasztó, hogy azok az országok, amelyek az utóbbi két évtizedben a legnagyobb sikereket érték el, most komoly sebezhetőséget mutatnak fel a még mindig igen fiatal demokratikus rendszerükben. (...) Az Európai Unió új tagállamai között Magyarország drasztikus visszaesése a legkiáltóbb példa.” (NIT 2012, 1) Magyarországot a *The Economist* felmérései szerint is a leginkább sújtotta a demokrácia válsága, ahogy ezt az EIU 2011-es jelentése is megállapítja: „A negatív tendenciák újabban még rosszabbra fordultak. A régióban talán Magyarország ennek a legkirívóbb esete.” (EIU 2011, 21)5

Ezek a jelentések azonban azt már nem teszik hozzá, hogy a demokrácia mély válságának az a fő oka, hogy a gazdaság és a politika korábbi konszolidációja a régióban nem járt együtt a társadalmi konszolidációval, ami fokozatosan erodálta a gazdasági és a politikai konszolidációt is. A társadalmi konszolidáció hiánya meggyengítette a társadalmi és a kormányzati kapacitást, s ezzel az országok alkalmazkodóképességét, avagy a válságnak ellenálló képességét (reziliencia). A KKE-i kormányok a válság hatására sem törekedtek a társadalmi konszolidációra, és az eredmény a globális válság rendkívüli romboló hatása a régióban, ami a gyenge reagálóképesség miatt tartós maradt. A régió megroppanása a globális válság idején valójában a torlódó deficitek halmazati hatásának a következménye, amit az alábbiakban megpróbálok röviden összefoglalni.6

A KKE-i régióban mindenütt ugyanolyan problémák jelentkeznek, amelyek a régióknak rendszerváltás utáni történetét három válság szakaszra tagolják. Az első szakasz a rendszerváltást közvetlenül követő transzformációs válság a demokráciadeficittel, a második szakasz az uniós csatlakozási válság a kormányzási deficittel, és végül a harmadik szakasz a globális versenyképességi válság a fenntarthatósági deficittel. Ezek a deficitek – az általános fejlettséghez képest való elmaradás, avagy alulteljesítés – az egyik szakaszból a másikra is áttolódtak, így a deficitek torlódtak, és már komoly útkadályává magasodtak előttünk a 21. század elején. Ennek a hármas válságnak és a halmozott deficitnek vagyunk a kortársai, amelyeknek a feltárása és leírása adja a tanulmány elején említett változó múlt súlyos terhet, hiszen egyik szakaszban sem történt meg a lényegi problémákkal való szembenézés. Sőt a politikai elitek és pártok vakrepülése, valamint a szakértői csapatok provincializálódása következtében a KKE-i országok nyilvános diskurzusában sem történt meg a mély, komplex válság felismerése és felmérése, ami pedig egyértelműen akadályozta a válság leküzdését. Manapság azonban a nagy nemzetközi intézmények, mint az EU, a Világbank és az OECD, valamint a nagy közpolitikai intézetek már olyan óriási empirikus anyagot gyűjtöttek össze, hogy könnyen cáfolhatóak a politikai elitek és a provinciális szakértői csapatok önvédelmi reflexeiből fakadó bagatellizáló törekvések.

I. Demokráciadeficit

A közép-európai térség demokratizálása az utóbbi években megtorpant, és a globális válság hatására több-kevesebb visszaesés tapasztalható, vagyis a térség mély válsága a politikai fejlődés makroadatain keresztül is dokumentálható. Még jobban feltárul azonban ez az általános lecsúszás, ha arra is rákérdezzük, hogy milyen folyamatok húzódnak meg mögötte. A KKE-i demokráciák alapvető gyengeségét és a demokratikus konszolidáció hiányát jól kidomborítja a formális és tartalmi – „procedurális” versus „szubsztanciális” – demokrácia mélységesen mély kontrasztja. Egyszerűen szólva, a formális-jogi demokratikus intézmények és emberi-politikai jogok bevezetésre kerültek, de nem váltak valóságosan működő („effektív”) intézményekké és tényleges alapjogokká. Magyarán, az importált intézmények nem gyökereztek meg, nem épültek bele a társadalmi működésbe, mert nincsenek megalapozva a politikai kultúrában, ezért ezek a KKE-i régióban gyenge, rosszul teljesítő intézmények. A különböző felmérések nem is távolságot, hanem egyenesen szakadékot jeleznek egyfelől a választási folyamat és az emberi jogok formális szabályozása, másfelől a politikai kultúra és a politikai részvétel fejlettsége között, s ez a szakadék csak nőtt 2006 és 2011 között.⁷

A társadalmi konszolidáció hiánya miatt megtorpant a politikai részvétel, az emberek közömbösek – gyakran ellenségesek – lettek a politika iránt. Így nem alakult ki az állampolgári-részvételi politikai kultúra, ami megalapozza a tényleges-tartalmi („effektív” és „teljesítményi”) demokráciát. A politikától való elidegenedés fő oka a gazdaság és a politika intézményes, maffiaszerű összefonódása, ami nemcsak a demokráciát rombolja, hanem az országok teljesítő képességét és versenyképességét is. Az igazi történelmi mélypont tehát a korrupció intézményes beépülése a KKE-i országokba. Ezért a Nations in Transit (NIT) 2012-es jelentése szerint a legnagyobb kontraszt a választási demokrácia és a mélyülő korrupció között van. Ráadásul ebben éppen a „bezzeg” országok járnak az élen. A Transparency International legutóbbi jelentése szerint az egész régióknak együttesen a mélyülő korrupció felé mozdul, világszerte már a középmezőnyhöz tartozik. Hajdanában illett lenézni az úgynevezett fejlődő országokat a nagy korrupció miatt, most pedig a demokrácia válságával ebbe az irányba csúsznak vissza az új tagállamok is. A kutatások és felmérések világosan jelzik a mélyülő korrupció két főszereplőjét is a visegrádi országokban (V4), nevezetesen a párteliteket és a gazdasági eliteket. Politikailag talán nem teljesen korrekt, ám tudományosan igencsak korrekt

kifejezéssel szólva balkanizálódás zajlik, hiszen a KKE-i korrupciós helyzet az adatbázisok szerint egyre inkább a balkáni mutatókhoz közelít. Erre a közös tendenciára hívja fel a figyelmet a Freedom House 2012-es NIT-jelentésének már a címe is a közép-európai és a délkelet-európai trendek összekapcsolásával.

II. Kormányzási deficit

A formális, válságos demokrácia „rossz” demokrácia is, míg a tényleges-részvételi demokrácia egyben „jó”, azaz effektív és hatékony demokrácia is. Ez vezet tovább a kormányzási deficit felé, amit a nemzetközi felmérések már egy évtizede jeleznek a térségünkben. A Bertelsmann Transformation Index (BTI) jelentős fogalmi-elméleti innovációt hajtott végre azzal, hogy különválasztotta a fejlettség – az adott „szituáció” (S) – politikai-gazdasági indikátorait (SI) a kormányzás, avagy „országmenedzsment” (M) indikátoraitól (MI). Ennek eredményeként kitűnt, hogy a kelet-közép-európai országok nemzetközi összehasonlításban is a tényleges fejlettségüknél sokkal rosszabbul kormányoznak. Újra csak a két mutató – SI és MI – között nem pusztán kontraszt mutatkozik, hanem egyenesen egy mélyülő szakadék, hiszen míg Csehország a fejlettsége szerint a „transzformációs országok” között 2012-ben az első helyen állt, addig a kormányzási teljesítménye szerint csak a 18. helyet kapta. Magyarország a fejlettsége szerint a 11. helyre került, ám – *horribile dictu* – a kormányzási teljesítménye szerint 2012-ben már a 48. helyre csúszott vissza. Egészében véve, a globális válság azért is sújtotta ilyen erőteljesen a KKE-i országokat, mert nagyon leszerepeltek magában a válságkezelésben.

A „rossz kormányzás” eredménye a gyors zuhanás a versenyképességben, éppen akkor, amikor a globális válság kiélezte a versenyképességért való küzdelmet. A 2004-ben az Európai Unióba belépő országok először a csatlakozási válsággal, aztán a globális válsággal küszködtek, és közben a Globális Versenyképességi Index számításai szerint alaposan lemaradtak a globális versenyben. Ebben bennünket hazánk borzalmasan rossz szereplése – 60. helyezés – már nem is lep meg, ám Szlovákia mint az egyik „bezzeg” ország 71. helyezése és a korábban igen jól teljesítő, ám most a válságba hanyatló Szlovénia 56. helyezése azért igencsak meglepő. A WEF adataiból a lecsúszás okai is jól láthatóak. Térségünk országai az intézményi fejlettségük szerinti rangsorolásban jóval hátrább vannak, mint az általános versenyképességük szerinti országgrangsorban. De még ennél is jobban le vannak maradva – a számításba vett 144 ország sereghajtói közé lecsúszva – a politikai elitbe vetett bizalom tekintetében. A „jó kormányzás” és a hatékony válságkezelés hiánya mint kormányzási deficit tehát aligha független a gyengén fejlett, alacsony kapacitású intézményektől, amit a politikai elitől való elidegenedés világcsúcsa csak felerősít a térségünkben. Az eredményei is kézenfekvőek: lelassuló, megtorpanó és visszaesésekkel tarkított felzárkózás az unión belül, végül a globális válság hatására gazdasági stagnálás, avagy visszaesés. Ezt a megtett utat a két évtizedes visszatekintésben a gazdasági növekedés – és egyben a politikai demokrácia regionális története – hullámvasút-modelljének nevezhetjük.

III. Fenntarthatósági deficit

Közismert, hogy a pénzügyi világválság előbb gazdasági, majd szociális válságba csapott át, és világszerte magas munkanélküliséget eredményezett. Térségünk polgárai szerint éppen ez a legnagyobb probléma, de 2010 körül még bíztak abban, hogy a világválság gyorsan véget ér („V” modell), és ezzel a foglalkoztatottság is túljut a mélyponton. Ám 2011-től kiderült, hogy újabb hullámvölgy következik a világ gazdaságban („W” modell), és ezzel a munkanélküliség

csökkenésével kapcsolatos remények is szertefoszlottak. Az Eurobarometer felmérése szerint az új tagállamok lakosságának nagy többsége 2012-ben igen rossznak találta az országa gazdasági helyzetét. Röviden és tömören szólva, már a válság előtt sem volt megelégedve sem a jólétével, sem a jól-létével, és azóta még kevésbé van megelégedve velük. Ráadásul még tovább nőtt a feszültség az anyagi jólét és az általános „jól-lét” között is.⁸

A fenntarthatósági deficit leginkább a környezeti és társadalmi mutatók felől közelíthető meg. A KKE-i társadalmak a rendszerváltás előtről viszonylag jó – egyenlőségi, oktatási és egészségügyi – állapotot örökölték, de az OECD felmérései szerint a kétezres évek végére a társadalmi mutatóik jelentősen romlottak. Az OECD 17 társadalmi indikátora közül a KKE-i országok mutatói általában meglehetősen gyengék. Az indikátorok jelentős részben az alsó húsz százalékban vannak, vagy legfeljebb a középmezőny hatvan százalékában, és csak igen ritkán érik el az OECD-országoktól elvárt „nyugatis” társadalmi fejlettséget, a felső húsz százalékot. Még a legjobban az „öröklött” egyenlőségi területeken állnak, de itt is jelentkezik a visszaesés, mert csökken az egyenlőség is és növekszik a szegénység. Továbbá az OECD-felmérésekből is visszaköszön a magas korrupció és az alacsony politikai részvétel is, ám a legváltásosabb társadalmi terület a KKE-i országokban a szociális viselkedés és a társadalmi kapcsolatok, vagyis a bizalom és a tolerancia világa. Elég rosszul állunk tehát a jól-lét mindhárom rétegében, a közvetlen anyagi jólétben, valamint a politikai és a társadalmi jól-létben egyaránt. Közép-Európában „boldogtalan”, azaz csalódott, frusztrált és növekvő mértékben „beteg” társadalmak élnek.⁹

A demokrácia mély válságának elemzése így betetőződött a fenntarthatósági deficitel, hiszen ennek a végső lényege az, hogy a KKE-i társadalmak valójában nem is termelik teljesen újjá magukat. A demokráciadeficit és a kormányzati deficit mellett és azokon jóval túl a teljes és tartós társadalmi újratermelés hiánya bizonyult a legsúlyosabb problémának. A KKE-i országokban nincs tartósan bővített, hanem egyre növekvő mértékben csak szűkített társadalmi újratermelés van, és nemcsak demográfiailag. Bizonyos értelemben a KKE-i társadalmak a korábban felhalmozott emberi-társadalmi kapacitást élik fel, a korábbi, viszonylag jó egyenlőségi, egészségügyi és oktatási fejlettség gyorsan csökken. Különösen gyors csökkenés mutatkozott az emberi-társadalmi kapacitás tekintetében legutóbb, a globális válság pénzügyi szorításában. Ezzel a szociális tőke, az emberek közötti és az intézmények iránti bizalom is radikálisan csökkent, pedig ez az új típusú fejlődés motorja, mert az emberek közötti társadalmi szintű együttműködési készség és képesség maga a legfontosabb „termelőerő”.

A londoni Legatum Intézet arra vállalkozott, hogy más intézetek felméréseit is összegezve a jól-lét mint egyben az adott társadalmi helyzettel és a perspektívákkal való általános, komplex „elégedettség” mutatóit feltárja. Ebből újlag kitűnik, hogy a KKE-i társadalmak „jól-léte” – főleg a szociális tőke tekintetében – markánsan még annál is rosszabb, mint a régi, már unalmas mutatók alapján számított „jóléte”. A fentebb már említett versenyképességi visszaesés és növekvő korrupció után már az sem meglepő, hogy ennek következtében a régiókban, más térségekkel összemérve, az emberek „elégedettségi indexe” meglehetősen alacsony. Az egész történet kicsúcsosodik abban, hogy a Boldog Bolygó (Happy Planet Index) típusú, átfogó felmérések indikátorai a társadalmi fenntarthatóság mellett a környezeti fenntarthatóság deficitjének a növekedését is megmutatják. A globális válság hatására az ország-rangsorban már korábban is lecsúszó KKE-i országok még hátrábbra kerültek a komplex, „jól-lét” típusú mutatók szerint, nevezetesen Szlovákia a 89., Csehország a 92. és Magyarország egyenesen a 104. helyre.

Ezért túl könnyű lenne bírálni a jobboldali pártok jelentős részének és domináns áramlatainak szimbolikus és historizáló politizálását, az autoriter múlt irányába fordulását, ami sajnos már a kelet-közép-európai történelem tragédiába forduló komédiája. A múltba fordulással egyenesen

és közvetlenül súlyosan rombolták a jövő feltételeit, így jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy évről évre betegebbek és butábbak, antiszociálisabbak és „antitoleránsabbak”, azaz – az új terminológia szerint – egyre elégedetlenebbek és „boldogtalanabbak” lettünk itt a KKE-i térségben. Visszahozták a múlt autoriter hagyományait és súlyos nacionalista örökségét, pedig éppen ideje lenne egyszer s mindenkorra és véglegesen lezárni ezt a múltat.¹⁰

A változó múlttal való szembenézés végül úgy jelentkezik számunkra, mint a torlódó deficitek összegezése után a kitörés stratégiájának felvázolása. A rendszerváltás óta eltelt két hosszú évtized az ellentmondásos, zsákutcás haladás tipikus esetét mutatja, ami nem folytatható tovább, mert tartós és mélyülő periferizálódásra, teljes leszakadásra vezet Európában. Itt Magyarországon ezt nagyon könnyű belátni, mert az egész óriási adatbázis arról tanúskodik, hogy Magyarország az utóbbi évtizedben a legrosszabb eset forgatókönyvét produkálta. Hazánk a régióon belül is leszakadóban van, mert ha így folytatjuk, kizuhanunk a KKE-i régióból is.¹¹

Optimista utószó: az előremenekülés régiós stratégiája

Az Európai Unió súlyos transzformációs válságban van, ami egy kreatív válság, és a következő évtizedben egy sokkal jobban integrált és koordinált Európát fog létrehozni. Európa elindult az előremenekülésben, és az új helyzetben már nem engedheti meg magának, hogy egyes országok vagy térségek szembemenjenek az átalakulással, és ezzel negligálják vagy megsértsek az alapvető európai értékeket. Az ismert latin közmondás szerint vezeti a sors azokat, akik hajlandók menni, de vonszolja azokat, akik ellenállnak neki. Európa, a mi „sorsunk”, eddig csak „vezetni” akart bennünket, de mivel letértünk a főútvonalról, mostantól kezdve „vonzolni” fog bennünket. Az unió új stratégiája egyértelműen kimondatott 2012. szeptember 12-én Barroso State of the Union beszédében: „A legutóbbi hónapokban néhány tagállamban veszélyek jelentkeztek az unió jogi és demokratikus intézményrendszerével szemben. (...) Ez a helyzet egyben feltárta az intézményrendszerünk korlátait is. Sokkal fejlettebb eszközrendszerre van szükségünk, mert már nem elegendő a politikai meggyőzés »puha ereje« és a Szerződés 7. cikkelyének »nukleáris opciója« közötti választás lehetősége.” (Barroso 2012, 7)

Az Európai Unió a világválságból előremenekül az új típusú társadalmi fejlődés, a társadalmi és környezeti fenntarthatóság „jól-léti” rendszere felé. Az EU a közeljövőben jogi szankciókat fog kialakítani és életbe léptetni az európai értékek és normák megsértői ellen, azon tagállamok ellen, akik ezt az Európai Megújulást (European Renewal) nem követik, és ezzel akadályozzák az egész EU reformját. Magyarország is el kell döntse, hogy vezetni vagy vonszoltatni akarja-hagyja magát, bár ez nem lehetséges legalább minimális regionális együttműködés nélkül, vagyis a KKE-i régióknak valamennyire együtt kell fordulnia a fejlődés fő iránya felé. Az előremenekülés az új területek felé egyáltalán nem reménytelen, az összes adat azt mutatja, hogy még nem annyira lepusztult a magyar társadalom, hogy ne tudna felállni.

Az alternatíva tehát az előremenekülés vagy a leszakadás. A baloldalnak most nálunk is jelentős pályaelőnye van, mert a társadalmi haladás új paradigmája a baloldali értékeket állítja előtérbe. Másképp nem megy, hiszen nemcsak a hazai multszagú konzervatív értékek vezetnek leszakadáshoz, hanem a sokszor megcsodált, GDP-bázisú, szűken vett liberális gazdaságpolitika is csak európai perifériára sodorhat, és másodosztályú orszaggá

minősítenek le bennünket. Nincs olyan perspektíva sem, ami egy előreszaladást tétélez fel egy táguló középosztállyal, amelyben a fejlődés haszna egyszer valamikor majd „leszivárog” az alacsonyabb rétegekhez. Ez egy olyan zsákutca, amelyek orbáni változatából éppen most próbálunk kitörni.¹²

A KKE-i baloldal hosszú távú stratégiájának kidolgozásánál mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a jól-lét mindhárom dimenziójának megvalósítása nélkül nincs demokratikus konszolidáció. Először is, nincs demokrácia jólét nélkül, Nyugaton is csak így volt ez. Viszonylagos általános és tartós anyagi biztonság nélkül homokra épül minden importált és kifényezett demokratikus intézmény. Továbbá nincs effektív, jól működő demokrácia az emberek nagyon nagy többségére kiterjedő és valamennyi társadalmi szférát átfogó politikai részvétel nélkül, mert a mi korunk már a jó kormányzás és a közpolitika világa, nincs már lehetőség semmiféle elitdemokráciára és önmagával társalkodó jó kormányzatra, avagy egy „jó király” színre lépésére. Végül nincs demokrácia a társadalom szilárd kötőszöveve, a széles körű és mély bizalom rendszerének kialakítása nélkül. Mindent összevetve, nincs „új jövő” a társadalom és a természeti környezet teljes értékű újratermelése nélkül, azaz végső soron egy valódi társadalmi konszolidáció nélkül.

Ez egy radikálisan baloldali program, amely magába foglalja a szétharmadolt társadalom újjáegyesítését azzal, hogy a szolidaritás dinamikus fogalmával közös nevezőre hozza annak mindhárom szereplőjét. Az új baloldal nem veszhet el a szolidaritás réges-régi fogalmában, vagyis csupán az elesett rétegek támogatásában, de nem ragadhat bele annak közelmúltbeli fogalmába, a már hagyományosnak tekinthető ipari-szolgáltató társadalom aktív dolgozó rétegeinek képviselőibe sem. A baloldali reneszánszhoz mindenképpen szükség van egy modernizációs ékre, amit a harmadik, egyre gyarapodó réteg, a tudástársadalom most születő új „munkásosztálya” testesít meg.

2012–2013 fordulóján végre bekövetkezett a programok évadja, valóságos pergőtűz kezdődött a programokban a baloldalon. A baloldal új jövője már felsejlik az MSZP, a Demokratikus Koalíció és az Együtt 2014 tárgyalásokon kiformalódó, egymást támogató-átfedő és egymással konkuráló pártprogramjaiból. A széles baloldali összefogást várhatóan követi majd a tavaszi zsongás, hiszen a diáktüntetések már a részvételi demokrácia fellendülését és új formáit is jelezték.¹³

Hajlamosak vagyunk beleragadni a „harcos pesszimizmusba”, avagy a sekélyes mindennapi problémák megoldásába. Pedig Magyarországon most egy radikálisan új stratégiai vízió kell, és erős elkötelezettség annak megvalósítására. Ennek a stratégiai vízióknak az igénye már a programok címében is jelentkezik, hiszen a baloldali programok valamennyien „Európai Magyarországot” igényelnek és követelnek.

Felhasznált Irodalom

Irodalom

Ágh Attila: Demokráciakutatás a politikai és közpolitikai elemzés keretében: A demokráciák minősége és teljesítőképessége. Politikatudományi Szemle, XXI. évfolyam, 2012/2, 55-72.

Bajnai Gordon: Az Európai Unió értelme ma – magyar szemmel. 2012,
http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/az_europai_unio_ertelme_ma_-_magyar_szemmel_.pdf

Barroso, José: State of the Union 2012 Address, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/12/596>

Bertelsmann (BTI 2003-2012 and country reports), <http://www.bti-project.org/publications/downloads/>

EIU (2011) Democracy index 2011: Democracy under stress, The Economist, http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011

Eurobarometer (2012) Standard Eurobarometer 75, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_en.htm

Eurobarometer (2012) Standard Eurobarometer 77, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_first_en.pdf

Eurofound (2009) Second European Quality of Life Survey, <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0902.htm>

Eurofound (2012) European Quality of Life Surveys (EQLS) 2011-2012, <http://www.eurofound.europa.eu/surveys/eqls/2011/index.htm>

Fitoussi, Jean-Paul: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, by Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen and Jean-Paul Fitoussi (coordinator). 2009, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr

Freedom House, FH (2012) Nations in Transit 2012, Fragile Frontier: Democracy's Growing Vulnerability in Central and Southeastern Europe, Freedom House, <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Release%20Booklet.pdf>

Gyurcsány Ferenc: Demokratikus Koalíció programja „Európai Magyarországot! Demokráciát, biztonságot, fejlődést!”. 2013, <http://www.demokratikuskoalicio.hu/>

Happy Planet (2012) Happy Planet Index 2012 (2012b) <http://www.happyplanetindex.org/assets/happy-planet-index-report.pdf>

Kolosi, Tamás-Tóth István György: Társadalmi riport 2010 (Social Report 2010), Budapest: TÁRKI, 551.

Martens, Hans (ed.): Europe 2020: delivering well-being for future Europeans, EPC Challenge Europe Issue 20, March 2010, www.epc.eu

Legatum Prosperity Index (LPI) (2011) <http://www.prosperity.com/rankings.aspx>

OECD (2011a) Society at a Glance – Social indicators, http://www.oecd.org/document/24/0,3746,en_2649_37419_2671576_1_1_1_37419,00.html#data

OECD (2011b) Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising, December 2011, http://www.oecd.org/document/51/0,3746,en_2649_33933_49147827_1_1_1_1,00.html

Ripp Zoltán: A Horthy-reneszánsz és a mai baloldal. Mozgó Világ, 2012/8-9, 61-74.

TÁRKI (2012) Visegrádi négyek: fenn a lengyel, lenn a magyar, http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120905_lengyel_magyar.html

Transparency International (2012) Corruption Risks in the Visegrad countries: Visegrad Integrity System Study, p. 74, July 2012, http://www.transparency.org/files/content/pressrelease/20120726_Visegrad_integrity_system_study.pdf

WEF (2012) Global Competitiveness Report 2012-2013, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

Jegyzetek

1 Ez a tanulmány a 2013 elején megjelent Progress Report adatbázisára épül. Ez egy hosszú, átfogó elemzés a kelet-közép-európai (KKE-i) térség helyzetéről, az alábbiakban ezt próbálom hazai kitekintéssel röviden összefoglalni. Itt csak annak a minimális szakirodalomnak a felsorolására szorítkozom, amely elvezet az adatbázis használatához.

2 2013-ban világos formában megfogalmazódott a tanulság: „A bajok nem Orbánnal kezdődtek. Már a kilencvenes években sem voltunk elég határozottak a piacgazdaság és a demokratikus politikai közösség megteremtésében, a kétezres években pedig jól érzékelhetően letértünk a felzárkózás pályájáról (...) Hibáink sora idegenítette el olyannyira az embereket az új gazdasági és politikai struktúráról, hogy hallgattak a szabadság ellenségeinek hamis ígéreteire.” (DK-program 2013, 2) Udvarias megfogalmazással szólva „a baloldal szellemi intézményrendszere az MSZP kormányzása közepette is inkább sorvadt, mintsem kiépült volna.” (Ripp 2012, 71)

3 A baloldal válságának óriási irodalma van, ami megjelenik a Next Left kiadványaiban is, ezekhez több írással magam is hozzájárultam, akárcsak a Social Europe Journal hasábjain folyó nemzetközi vitához. A baloldal szervezeti és ideológiai megújulási törekvéseinek az áttekintése is egy külön tanulmányt kívánna. Itt csak a megújulás új, gyakorlatias jövőképét vázolom fel, kiindulópontként a hazai problémák megoldásához.

4 A téma igen gazdag – közpolitikai és stratégiai tervezési – irodalmából az European Policy Centre (Brüsszel) szakanyagai a legfontosabbak, amelyek az Európai Bizottság felkérésére készültek.

5 A Freedom House 2011-es és 2012-es jelentései, valamint a The Economist (EIU) felmérései (2010, 2011) egybehangzó értékelést adnak a régióról általában is, de Magyarországról különösen. Magyarország negatív értékelése mint a legrosszabb eset bemutatása valamennyi fenti anyag – és még számos más nagy nemzetközi jelentés – központi témája.

6 Két országban, Szlovákiában és Lengyelországban van a GDP szintje markánsan a 2007-es szint felett. De mielőtt kikiáltanánk őket sikeres „bezzeg” országnak, át kell tekintenünk az összes adatot, ami jól mutatja, hogy ők sem mentesek a régió általános válságától, sőt sok esetben mélyebben vannak benne, mint a többiek.

7 A nemzetközi szakirodalomban igen éles viták vannak a Freedom House jelentései körül, amelyek ugyan a legismertebbek, de a demokrácia legszűkebb fogalmát alkalmazzák, hiszen a formális és elvont emberi jogokra épülnek, vagyis az igen szűken értelmezett „szabadság” jelenti itt a „demokráciát”.

8 Az EU négyévenként felméréseket végez az életminőségről (European Quality of Life Surveys, EQLS, 2003, 2007, 2011–2012, a legutóbbi 2012 végén jelent meg). A KKE-i

polgárok a 2007-es és 2012-es felmérések szerint a leg pesszimistábbak voltak az unión belül, és az életminőségüket is igen rossznak ítélték meg.

9 Az OECD 2011. decemberi jelentése részletesen bemutatja a legutóbbi adatokat, és jelzi a szegénység és az egyenlőtlenség növekedését a KKE-i országokban is.

10 Markó Béla Hamu (2012) című versének emlékeztető és megrázó záró sorai szerint „mert nem hagyjuk mi úgysem / elmúlni a múltat”.

11 Magyarországon a mélyülő társadalmi válság különösen jól dokumentált és szakmailag jól feldolgozott jelenség volt, ám a politika világa, sőt a szélesebb közvélemény számára a TÁRKI által kétévenként kiadott *Társadalmi riport* pusztába kiáltott szó maradt.

12 A közgazdaságtan egyik befolyásos irányzata a „trickle-down” effektussal érvel, miszerint minden előny, amit a magasabb jövedelmű rétegek megkapnak – például adócsökkentés –, kedvező hatást gyakorol a gazdaság egészére, és előbb-utóbb „leszivárog” az alacsonyabb jövedelmű rétegekhez is. Ezt a jelenséget sokan vitatják és elméletileg is cáfolják, ám az Orbán-féle gazdaságpolitika kudarca markánsan jelzi a gyakorlatban is, hogy ez a modell Magyarországon se működött.

13 A demokratikus erők mindenekelőtt a közjogi kérdésekben egyeztettek, de mindhárom szereplő részletes szakmai programokat is nyilvánosságra hozott. A Haza és Haladás Alapítvány már korábban nagy erőfeszítéseket tett a konkrét és részletes közpolitikai programok kidolgozására, de uniós áttekintést is készített (Bajnai 2012). Számos közpolitikai programot dolgozott ki és hozott sorozatban nyilvánosságra az MSZP is. 2003 elején „Európai Magyarországot! Demokráciát, biztonságot, fejlődést!” címen megjelent a Demokratikus Koalíció programja, ami már egy átfogó európaizációs programot vázol fel (Gyurcsány 2013). Ezek a programok egyszerre szolgálnak a szakmai viták alapjául és a közvélemény mozgósítására.

Tetszik

6 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Niedermüller Péter: A progresszív baloldal: esélyek és alternatívák** Az elmúlt évtized talán legfontosabb politikai történése, hogy feltartóztathatatlanul csúszik...
2. **Vitányi Iván: A baloldal ma és holnap – Magyarország és a magyar szociáldemokrácia** Az itt közölt írás egy három részből álló nagyobb dolgozat...
3. **Vitányi Iván: A magyar abszurdokrácia jövője** Jó ötlet Abszurdisztánnak nevezni a politikai és részben a köznapi...
4. **Ripp Zoltán: A Horthy-reneszánsz és a mai baloldal** A Horthy-kultusz élesztgetésének számtalan jelét tapasztalhatjuk a második Orbán-kormány hatalomra...
5. **Balázs Gábor: Nemzet és baloldal Franciaországban** „A köztársaság álruhás monarchia” (Pierre-Joseph Proudhon) A francia nemzetfelfogás...

Cimkék: **Ágh Attila**